

Стафійчук В. І.

РЕКРЕАЛОГІЯ

навчальний посібник

**Херсон
ОЛДІ-ПЛЮС
2017**

УДК [91:379.85](075.8)
ББК 26.8+77я73
С 759

Гриф Міністерства
освіти і науки
№1/11-13112
від 13.12.17

*Оформлення картосхем В. І. Остроух
Літературний редактор Л. П. Слоницька*

Рецензенти:

Масляк П. О. – доктор географічних наук, професор кафедри географії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Устименко Л. М. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри міжнародного туризму Київського національного університету культури і мистецтв.

Стафійчук В. І.

С 759 Рекреалогія: навчальний посібник / Стафійчук В. І.. – Херсон: ОЛДІ ПЛЮС, 2017. – 428 с.

ISBN 978-966-289-151-5

В навчальному посібнику розкриваються теоретичні основи рекреалогії, сутність основних понять науки, принципи і методи комплексної оцінки рекреаційних ресурсів. Посібник містить детальну інформацію про кліматичні, бальнеологічні, водні, біотичні, історико-культурні та інші рекреаційні ресурси і умови України, в тому числі у розрізі суспільно-географічних районів. У контексті медико-екологічних проблем розглядається система курортно-оздоровчих закладів України та їх можливості у відтворенні здоров'я людини. Подано матеріал про нозоареали небезпечних захворювань у світі та інформацію про курорти окремих частин світу. Представлено проблеми рекреаційного природокористування і перспективи розвитку рекреаційно-туристичного господарства України.

Книга адресована студентам фаху менеджмент туризму спеціальних вищих навчальних закладів і географічних, економічних та історичних факультетів класичних університетів, спеціалістам в галузі туризму, рекреації і охорони здоров'я. Може бути корисна при виборі санаторно-курортних закладів України і світу.

ББК 26.8+77я73

ISBN 978-966-289-151-5

© Стафійчук В. І., 2017

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
ТЕМА 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕКРЕАЛОГІЇ	5
ТЕМА 2. РЕКРЕАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ	26
ТЕМА 3. РЕКРЕАЦІЙНА СИСТЕМА ЯК ОБ'ЄКТ РЕКРЕАЛОГІЇ	41
ТЕМА 4. ПРИНЦИПИ І МЕТОДИ КОМПЛЕКСНОЇ ОЦІНКИ РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ТЕРИТОРІЇ	61
ТЕМА 5. ПРИРОДНІ РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ ТА УМОВИ УКРАЇНИ	89
5.1. Кліматичні рекреаційні ресурси та умови	90
5.2. Бальнеологічні ресурси	112
5.3. Водні рекреаційні ресурси	133
5.4. Рельєф як рекреаційний ресурс	145
5.5. Біотичні рекреаційні ресурси	157
5.6. Рекреаційні ресурси природно-заповідного фонду України	177
ТЕМА 6. ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ	198
ТЕМА 7. МЕДИКО-ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ	224
ТЕМА 8. КУРОРТНО-ОЗДОРОВЧІ ЗАКЛАДИ УКРАЇНИ	238
ТЕМА 9. РЕКРЕАЦІЙНЕ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ	257
ТЕМА 10. МЕДИКО-ГЕОГРАФІЧНЕ КРАЇНОЗНАВСТВО	275
ТЕМА 11. САНАТОРНО-КУРОРТНЕ ГОСПОДАРСТВО СВІТУ	295
11.1. Курорти Європи	295
11.2. Курорти Азії	334
11.3. Курорти інших частин світу	347
ТЕМА 12. РЕКРЕАЦІЙНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ	371
ТЕМА 13. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	388
Додаток (картосхеми)	405

ПЕРЕДМОВА

Мамі, для якої сенсом життя була праця

З моменту виходу першого видання «Рекреалогії» минуло 10 років. Багато чого змінилося у суспільстві, науці, підготовці кадрів для туризму. Багато змін, втілення яких хотілось би побачити, так і залишилися проектами.

За цей час з'явилося багато цікавих і оригінальних досліджень, які збагатили теоретико-методологічну та прикладну базу рекреалогії. Рекреалогія утвердилася поряд з рекреаційною географією як навчальний предмет в освітніх програмах з підготовки організаторів туризму, географів, фахівців соціально-культурної сфери.

У даному виданні навчального посібника збережено структуру подачі, але повністю оновлено інформацію про історію формування і теоретичні надбання рекреалогії, рекреаційні ресурси, сучасний стан і перспективи санаторно-курортного господарства України, лікувально-оздоровчий туризм і курортне господарство держав світу.

Сподіваюсь, що цей навчальний посібник не залишиться поза увагою постійних і знайде нових читачів. З вдячністю прийму слушні коментарі та рекомендації.

При нагоді хочу звернутися до колег-науковців: будьмо коректними і поважаймо працю інших. При оновленні матеріалу, зустрів навчальні посібники та статті з цілими шматками власного тексту без жодних посилань.

Як завжди, акцентую увагу на тому, що рекреалогія – це наука про організацію відпочинку з користю для людського організму і ощадливим ставленням до природи.

Висловлюю щиру подяку своїм Вчителям та всім причетним до створення підручника.

В. І. Стафійчук

ТЕМА 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕКРЕАЛОГІЇ

Виникнення та розвиток рекреалогії. Основні вітчизняні і зарубіжні теоретики науки. Співвідношення рекреалогії та рекреаційної географії. Об'єкт, предмет та суб'єкт рекреалогії. Основні поняття рекреалогії. Завдання рекреалогії на теоретичному, методичному, конструктивному та інформаційному рівнях. Основні напрями рекреаційно-географічних досліджень в Україні. Рекреалогія в системі наук. Зв'язок з професійно орієнтованими дисциплінами. Методи дослідження та методологічні підходи в рекреалогії.

Той, хто вміє відпочивати, вищий за того, хто завойовує міста.
Б. Франклін

Виникнення і розвиток рекреалогії. Відпочинок, як і праця, є невід'ємними складовими життєдіяльності людини. Але, якщо трудова діяльність та її суспільні результати давно досліджуються багатьма науками (економікою, соціологією, географією та ін.), то теоретичне осмислення процесу і методів відновлення психофізіологічних сил людини стали об'єктом спеціального вивчення лише у другій половині ХХ століття. Таке осмислення здійснюється, зокрема, в межах рекреалогії.

Про *рекреалогію* як *самостійну галузь наукового пізнання* почали говорити в 90-х роках ХХ століття. Це було значною мірою обумовлено тим, що численні проблеми рекреації вже не могли бути розв'язані в межах географії, соціології, економіки, медицини чи

екології (наприклад, рекреаційна географія зародилася ще у 20-х роках ХХ століття), оскільки рекреаційна діяльність набула значення міждисциплінарного об'єкта. Поява нової науки була зумовлена як саморозвитком системи наук, так і безпосередніми потребами суспільства.

Серед чинників, що вплинули на формування і подальший розвиток рекреалогії, В. Члаїдзе зазначає:

- збільшення тривалості вільного часу та різноманітність форм і методів його використання;
- усвідомлення суспільством значимості рекреаційної діяльності у розвитку особистості, збереженні й поліпшенні здоров'я, та підвищенні соціально-трудоного потенціалу населення;
- розуміння необхідності наукового осмислення феномену «рекреаційної діяльності» як сукупності безлічі нових для суспільства процесів;
- усвідомлення актуальності створення наукової бази для подальшого розвитку рекреаційної культури і організації рекреаційної діяльності;
- різні проблеми, вирішення яких необхідне для виявлення закономірностей рекреаційної діяльності та підвищення ефективності її організації [28].

Становлення рекреалогії відбувалося принаймні у двох напрямках. Один із них представлений теоретико-методологічними розробками в різних галузях *природничих і суспільних наук*, а другий полягає в осмисленні рекреації як *специфічної сфери суспільної діяльності, пов'язаної з відновленням здоров'я людини*. Акумулявавши в собі ці підходи, рекреалогія виступає сьогодні як міждисциплінарна галузь знання, що досліджує теоретичні проблеми, пов'язані з відновленням життєвих сил людини; як практика його організації; як важлива галузь господарства держави.

В. Сідоров пропонує розмежовувати широке і вузьке трактування рекреалогії [25, с.14-15]. Так, у широкому розумінні це – система суспільно-природничих наук, яка вивчає відтворення

здоров'я людей шляхом відновлення їх сутнісних сил; умови, причини, особливості, механізми і рушійні сили процесу відновлення на різних етапах; закони і закономірності функціонування і розвитку рекреаційних систем, їх зв'язки з іншими сферами суспільного життя і виробництва. У вузькому розумінні рекреалогія є теоретичною дисципліною, що вивчає закони і закономірності функціонування і розвитку сфери відтворення здоров'я, механізми, які є основою соціальної політики і стратегії вдосконалення суспільної практики формування і відтворення здоров'я людини, та їх прояви і взаємодію.

В географії найбільш вживаним є визначення **рекреалогії** (від лат. *resgeo* – відновлюю та грец. *logos* – вчення) *як галузі знань «про причини та способи здійснення рекреаційної діяльності як невід'ємної складової життя кожної людини і людського суспільства, соціально-культурні, економічні, антропо-екологічні механізми організації цієї діяльності та її наслідки» [6, с.122].*

Організація рекреаційної діяльності здійснюється на основі комплексного підходу, тому рекреалогія виступає не як «чиста» наука, а як міждисциплінарна наукова дисципліна, що вивчає процеси і методи відновлення здоров'я людини.

Ю. Кушнірук зазначає, що «рекреалогія – наука про відпочинок, відновлення духовних та фізичних сил людини, оздоровлення за допомогою природи» [13, с.6]. Варто додати, що відновлення здоров'я та життєздатності людського організму, особливо його духовних сил, відбувається і за допомогою створених людиною технічних систем та, навіть, історико-культурних об'єктів. Царина нинішньої рекреалогії значно ширша за вплив лише природи на здоров'я індивіда. Коротким і водночас ємким є визначення науки В. Члаїдзе: «Рекреалогія – наука про відновлення і розвиток живих сил організму» [28].

Рекреалогія – це комплексна суспільно-природнича наука про передумови, способи здійснення, наслідки та закономірності процесу відтворення психофізіологічного здоров'я людини.

Первинне накопичення матеріалу про рекреаційні ресурси, територіальну організацію рекреаційної діяльності та її суспільні наслідки; а також формування понятійно-термінологічного апарату і системи методів дослідження відбувалося в рамках багатьох наук, але найбільш значний розвиток ця проблематика здобула в межах географії (рекреаційна географія), економіки (рекреаційна економіка), соціології (рекреаційна соціологія), медицини (рекреаційна медицина).

Рекреаційна географія – галузь географічної науки, що вивчає закономірності формування, функціонування, динаміки та розміщення територіальних рекреаційних систем усіх типів і рангів [4, с.51].

У західній, особливо американській, географії туризм і рекреація стають предметом дослідження ще у 20-х роках ХХ століття. У міжвоєнний період видають фундаментальні праці К. МакМюррей (1930), С. Джонс (1933), А. Селке (1936), А. Карлсон (1938), Е. Гілберт (1939) та інші [30, с.13].

Українська рекреаційна географія сформувалася лише у другій половині ХХ століття і є новітньою галуззю знання. У 1974 році в навчальні плани Таврійського університету (м. Сімферополь) було введено дисципліну «Рекреаційна географія». Однак до середини 80-х років можна говорити лише про допредметний етап розвитку рекреаційної географії, що була, за висловом Б. Родомана, наукою навколо ... та біля відпочинку» [24].

Сучасна рекреалогія значною мірою спирається на теоретичну базу (перш за все у сфері обґрунтування рекреаційних систем), напрацьовану географами радянського періоду – Ю. Веденіним [5, 22], Н. Міроненком [17], І. Родічкіним [23; доктор архітектури], Б. Родоманом [24], В. Преображенскім [21, 22, 26], І. Твердохлебовим [17] та ін. Серед українських науковців з різних галузей значний внесок у її розвиток зробили О. Бейдик [3, 4], В. Євдокименко [9], П. Масляк [15], В. Мацола [16], Т. Панченко [19], М. Покоłodна [20], В. Сідоров [25], Н. Фоменко [27], С. Харічков [29], В. Шмагіна [29] та ін. Найбільш цитованими у вітчизняних

працях зарубіжними дослідниками туристсько-рекреаційного комплексу є Дж. Дженкінс (1997), І. Зорін (1992, 2003), В. Квартальнов (1989, 2003), Б. МакКерчер (1993), Р. Мерфі (1963), Л. Мітчелл (1979), Д. Ніколаєнко (2001), С. Пейдж (2014), Н. Робінсон (1976), С. Сміт (1983), К.М. Холл (1992, 1999, 2014) тощо.

На основі детального аналізу робіт географів, присвячених рекреаційній проблематиці, О. О. Бейдик у своїй монографії [3] зазначає, що: *найбільш дослідженими в радянській і сучасній українській рекреаційній географії є питання, пов'язані з інфраструктурними, природними та архітектурно-історичними рекреаційними ресурсами; а також рекреаційно-туристським природокористуванням і оцінкою рекреаційних ресурсів.*

Саме рекреаційній географії рекреалогія завдячує своїм інтенсивним розвитком, «географічністю», оскільки, *рекреаційна діяльність чітко диференціюється територіально і безпосередньо пов'язана з природними властивостями території.* Однак якщо рекреаційна географія є суто географічною наукою, то рекреалогія – міждисциплінарна наука.

Осмисленням рекреалогії як самостійної галузі знань на початку ХХІ століття займалися В. Члаїдзе (Рига, 2003), А. Аппенянській (Москва, 2006), В. Стафійчук (Київ, 2006, 2008), А. Замкова та О. Гусєва (Одеса, 2010), А. Килосов (Череповець, 2014), І. Гродзинська та ін. (Київ-Одеса, 2014), Ю. Кушнірук (Рівне, 2015) тощо.

Об'єкт та предмет рекреалогії. Саме міждисциплінарний характер вивчення рекреаційних проблем в умовах наукової інтеграції обумовив визначення предметної суті нової науки на основі специфічного об'єкта дослідження, властивого даній галузі знання.

Об'єктом рекреалогії виступає рекреаційна система (Н. Міроненко ототожнює поняття «рекреаційна система» та «рекреаційний район» [17]) як об'єктивне і соціальне утворення, яке охоплює рекреантів, природні комплекси, технічну інфраструктуру, сферу обслуговування, виробничу сферу, трудові ресурси, систему розселення. Таким чином, рекреаційна система – *це комплексна*

геосистема, що поєднує в собі соціальні, техногенні та природні комплекси і має своєю метою відтворення психофізіологічних сил людини [детальніше див. тему 3]. Окремі дослідники вважають об'єктом рекреалогії *відпочинок* як різноманітну діяльність, спрямовану на відновлення здоров'я. На нашу думку відпочинок не може виступати у якості об'єкта рекреалогії.

Рекреаційна система одночасно може розглядатись як складова суспільної системи, суспільного життя, суспільного виробництва, певної сфери людської діяльності. Інтеграція різних напрямів рекреаційної діяльності в єдину систему відновлення здоров'я обумовлена рівнем суспільних відносин.

Виокремлення об'єкта рекреалогії є результатом *рекреаційного природокористування* як форми взаємодії суспільства і природного середовища, яка реалізовується через систему заходів з освоєння, використання, перетворення та охорони природних комплексів. Воно має регіональну локалізацію і може розглядатися як складова регіональної економічної та соціальної політики.

Предметом рекреалогії є різноманітні аспекти і об'єктивні закономірності становлення, функціонування і перспективного розвитку рекреаційних систем загалом та їх підсистем, зокрема, включаючи основні поняття рекреалогії (відпочинок, рекреація, вільний час, рекреаційна діяльність, рекреаційні ресурси, рекреаційний потенціал тощо).

Дещо відособленим виглядає трактування об'єкта і предмета рекреаційної географії Д. Ніколаєнком: «Об'єктом дослідження ... є об'єкти та суб'єкти рекреації в різних соціокультурних утвореннях» [18, с.20]. Під об'єктом рекреації автор розуміє певний фон рекреаційної діяльності (матеріальні предмети, системи, процеси і явища тощо), що активізується під впливом певних факторів, але не має самостійного значення. Суб'єктами рекреації є люди, що провадять рекреаційну діяльність у відповідності із стандартами, що діють у межах певного соціокультурного утворення.

Предмет рекреалогії змінюється в залежності від зміни об'єкта в різних соціокультурних системах. З кінця 90-х років предметом